

Виховання правдомовності як основи моральності особистості у педагогічній спадщині Якіма Яреми

Р. Є. Зверюк

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького,
Національний університет "Львівська політехніка"
Corresponding author. E-mail: r_zviruk@ukr.net

Paper received 28.04.18; Accepted for publication 03.05.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-15>

Анотація. У статті висвітлені погляди Якіма Яреми, українського вченого-педагога, психолога, філософа, щодо основи моральності особистості, яку він вбачає у здатності людини говорити правду – правдомовності. При цьому вчений, аналізуючи мотивацію до неправдомовності, з наукових та гуманістичних позицій розглядає сутність правди та її види. Крім висліду історико-педагогічного характеру, що ґрунтувався на вивченні першоджерела – праці "Виховування до правдомовності", у статті також подані вихідні дані анкети, отримані на основі їх реконструкції зі змісту досліджуваного історичного джерела. Шляхом співставлення тематики, стилістики та джерельної бази встановлено період, коли, з найвищою вірогідністю, була написана стаття "Виховування до правдомовності".

Ключові слова: Яким Ярема, правдомовність, моральність, особистість, мотиви неправдомовності.

Вступ. Проблема моральності особистості є однією з ключових у різних царинах гуманітарних наук. З позицій етики вона співвідноситься із мораллю та моральною свідомістю. Від Хегелевого (G. W. F. Hegel) розрізнення *Moralität* (мораль) і *Sittlichkeit* (моральність) [1] розпочинається етичний дискурс моралі як зовнішнього запиту щодо особистості та моральності як її внутрішньої риси, специфічних екзо- й ендоскелетів особистості. З позицій психолого-педагогічних підходів моральність поєднується із моральною свідомістю, отже набуває здатності розвиватися з певним ступенем динаміки під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Таким чином, моральність обумовлюється мораллю, а розвивається як моральна свідомість.

Короткий огляд публікацій з теми. В педагогічних дослідженнях превалує тематика становлення моральних цінностей/якостей, серед яких чесність, зазвичай, називається як одна з них (І. Бех, С. Максименко, Л. Божович, О. Киричук, Г. Костюк), проблема моральної свідомості, її структура [4], зв'язок із регулятивними механізмами культури [2]. Щораз більше наукових повідомлень дослідники присвячують тематиці моралі та, відповідно, вихованню в душі гуманістичних/загальнолюдських/християнських цінностей, тобто одного зі структурних елементів моральної свідомості. В історичному контексті української педагогічної думки проблеми морального виховання розглядали Г. Ващенко, О. Духнович, І. Зязюн, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Проте й досі поза увагою дослідників залишалися погляди Якіма Яковича Яреми (1884–1964) щодо правдомовності як основи моральності особистості.

Мета статті – розкрити уявлення Якіма Яреми про правдомовність (здатність говорити правду) як основу моральності особистості.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- оцифрувати текст статті Я. Яреми "Виховування до правдомовності", аргументовано окреслити час її написання;
- ознайомитися з антропним підходом Я.Я. Яреми до природи правди та її видів;
- визначити місце правдомовності у структурі мора-

льності особистості (згідно з працею "Виховування до правдомовності");

- проаналізувати мотиви неправдомовності, сформульовані Якимом Яремою, і педагогічні заходи щодо їх подолання;

- реконструювати засіб дослідження правдомовності, використаний Якимом Яремою (анкету).

Матеріали та методи. У дослідженні застосовані теоретичні методи: контент-аналізу та історико-педагогічного аналізу, порівняння і практичні: реконструкція засобів дослідження. Матеріалом для дослідження слугувала рукописна праця Я. Яреми "Виховування до правдомовності".

Результати та їх обговорення. Відповідно до сформульованих завдань був оцифрований рукопис "Виховування до правдомовності" [7], що зберігався у фонді №12 "Ярема Яким Якович (1884–1964) – літературознавець, педагог, психолог, громадський діяч" [5] Наукового архіву Наукової бібліотеки НУ "Києво-Могилянська академія". Цей рукопис із невідомих причин не згадується у бібліографічному покажчику "Яким Ярема (1884–1964)" [6]. Загальний обсяг оцифрованого тексту 0,89 д.а., він містить польсько- і латиномовні включення та німецькомовні посилання. З метою підготовки до друку здійснене редагування тексту згідно з нормами сучасної літературної мови, але зі збереженням автентичних лексичних ознак, що відображають мовну індивідуальність автора. Жанр наукового твору – педагогічний реферат (за визначенням Я. Яреми).

Наступним завданням було навести аргументацію щодо часу написання "Виховування до правдомовності", оскільки достовірних відомостей про це не знайдено. Вважаємо, що ця стаття написана у період між 1932 і 1939 роками, оскільки, *по-перше*, найраніше з посилань, що його здійснює Яким Якович у цій праці датоване 1931 роком видання. Це праця Erwin Wexberg "Sorgenkinder" (Ервін Вексберг "Проблеми дітей", м. Лейпциг, 1931). *По-друге*, у період з 1930 до 1939 року Я. Ярема працював у Тернополі в гімназії "Рідної школи", а в статті посилається на результати дослідження, проведеного ним за півтора року до її написання. *По-третє*, автор порівнює власні результати із результатами подібного дослідження, проведеного Leon Gutman (Леоном Гутманом) у

дівочій школі на території Польщі, викладеними у брошурі “Kłamstwo w Tradycji szkolnej” (“Брехня у шкільній традиції”, сучасним літературним україномовним варіантом назви був би “Брехня у школі”). Цього видання, на жаль, знайти не вдалося, натомість доступні відомості свідчать про те, що Леон Гутман працював у царині педагогіки та шкільництва у львівських закладах опіки для єврейських дітей-сиріт. Про іншу його працю “Przewartościowanie dotychczasowych pojęć pedagogicznych” (“Переоцінка попередніх педагогічних концепцій”, 1935 р.), в якій йшлося про необхідність гуманізації педагогіки, здійснення індивідуального підходу на основі знань із психології, згадує Mirosław Łapot у монографії “Z dziejów opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym we Lwowie (1772-1939)” (“З історії піклування про єврейську сироту у Львові (1772-1939)”) [3, с. 55-56]. По-четверте, саме в цей період з-під його пера вийшла ціла низка суто педагогічних праць: “До методики навчання чужої мови в нищих клясах” (1932), “Психологія учительського звання” (1935), “Ступні морального розвитку” (1937).

Правдомовність як передумова та вияв гармонійності особистості. Насамперед зазначимо, що в сучасному формулюванні правдомовність – це здатність людини говорити правду, що впливає [здатність – авт.] з гармонії між внутрішнім психічним життям особистості та його зовнішніми проявами. Осмислюючи тему правдомовності як внутрішньої риси особистості, що є передумовою її вихованості як такої: “Виховувати до правдомовності – значить виховувати людину в цілому – в напрямку ідеалу її моральної доскональності” [7, с. 3], – Яким Якимович використовує два шляхи доведення цієї тези: прямий та від протилежного. Прямий логічний ланцюг він вибудовує від особистої ледачості, недбалства та безвідповідальності через необхідність імітувати об’єктивно нездоланні перепони що призвели до нерезультативності діяльності, а відтак – до дієвого засобу створення фальшивої реальності – брехні. Доведення від протилежного Я. Ярема веде таким чином: “Хто хоче другій людині чи суспільству заподіяти шкоду (обікрасити, обезчестити, визискати, несподівано напасти і т.д.) мусить користуватися підступом, хитрістю, клеветою (наклепом – авт.) фаль-шем, обманом, брехнею, коротко-неправдою” [7, с.3].

Більш того, Яким Ярема поширює межі правдомовності до рівня суспільного культу правди, який визначає якість суспільства в цілому: “Коли фальш починає проникати у всі ділянки суспільного життя, тоді всякі найкращі людські змагання нікчемніють, втрачаючи свій чар і силу. Нікчемний є фальшивий патріотизм, що разить своєю дисгамонією між словом і ділом, нікчемна є фальшива, чисто формальна релігійність, гидка є фальшива мораль і т.д.” [7, с. 5].

Продовжуючи тему зв’язку правдомовності з реальністю, Я.Я. Ярема визначає, що правда може мати різний характер: бути розумовою (її визнає наш розум); мистецькою (її вичаровує талант); науковою (впливає з об’єктивної дійсності та закономірностей мислення); релятивною, ідентифікаційно-суб’єктивною (її визнають окремі релігії, нації, вони оформлені як канони, догмати). Яким Ярема підкреслює, що зараз (той час міжвоєнного періоду, коли, скоріше за все, Гітлер, Муссоліні, Фрэнко та Сталін вже укріпили свої режими) людство

живе саме у періоді релятивної правди, тому “правди, які з погляду інтересів нації є шкідливі, відкидаються, на п’єдестал правди підносяться і неправду, якщо вона з погляду загальносуспільних інтересів є корисною” [7, с. 8].

Антропна природа правди. Визнаючи, що правдомовність має дві сторони: того, хто її генерує, і те, відносно до чого вона верифікується, Яким Якимович, все ж, надає перевагу людиновимірному характеру правдомовності. Він зазначає, що і наукові досягнення, і рівень розвитку суспільства є лише орієнтирами для напрямку руху правди, оскільки вони змінні (для Середньовіччя геліоцентрична будова Сонячної системи була брехнею, Новий заповіт заперечив правду Старого тощо). Натомість вихідна її точка – людина – саме й обумовлює сутність правди, тому “неправдомовність починається щойно там, де ми висловлюємо твердження всупереч своєму переконанню, маючи явну свідомість невірності цього твердження” [7, с. 9]. Інакше кажучи, правда визначається згодою із внутрішніми переконаннями, є антропною. Виходячи з цього, Я.Я. Ярема вирізняє специфічні правди й неправди. Несхвалюваними, морально засуджуваними, правдами, на його думку, є:

“1) Говорення правди з брудних низьких мотивів, щоб когось зранити, на когось потішитись, задовольнити свої інтереси (з таких мотивів у нас обкидають (страхуються – авт.) люди себе правдами, витягаючи на світ усякі коли-небудь слабкі сторони людини).

2) Говорити правду там, де особа вимагає радше співчуття (наприклад калікам), – гидко.

3) Говорити правду людям, супроти (щодо – авт.) яких ми зобов’язані до вдячності й пошани – теж гидко.

4) Говорити правду другій людині, яка їй може спричинити прикрість, шкоду, є так само огидне, гідне осуду” [7, с. 9а].

Водночас неправдомовність Яким Якимович теж поділяє відповідно до мотивів на:

“- неправдомовність, яка впливає зі шляхетних некорисливих мотивів (наприклад бажання помощи, врятувати когось із біди);

- неправдомовність соціально нешкідлива, однак з виховного боку для одиниці шкідлива, впливає зі страху, малодушності і служить для власної самооборони в побуті;

- врешті неправдомовність зловна, користолюбна, з наміром другому пошкодити, що впливає з заздрості – авт.), жадоби самому вибитись, з обрахунком (розрахунком – авт.) на особливий зиск” [7, с. 9].

Отже, на думку Якіма Яреми, правдомовність та, відповідно, неправдомовність можна оцінювати лише виходячи з мотивації, що спонукала до генерування конкретною людиною конкретного висловлювання у конкретній ситуації. Це означає, що в структурі моральності особистості правдомовність є її принциповою основою, а мотиви моральної свідомості – напрямними, що визначають тип моральності.

Мотиви неправдомовності у школярів та заходи з їх нівелювання

Яким Ярема провів анкетування серед учнів старших гімназійних класів (15–18 років) для того, щоби виявити ситуації та мотиви, які спонукають школярів говорити неправду. Аналіз статті “Виховування до правдомовності” дозволив реконструювати зміст анкети, що включала в себе 4 закриті (Ти часто кажеш неправду товаришам?

Ти часто кажеш неправду батькам? Ти часто кажеш неправду вчителям? Як Ти ставишся до брехні?) питання з варіантами відповіді “завжди”, “дуже часто”, “деколи”, “тільки в крайніх випадках”, “ніколи” і 4 відкриті питання (У яких випадках Ти кажеш неправду? Що Ти відчуваєш, коли кажеш неправду? Чому учні говорять неправду? Що треба зробити, щоб учні говорили правду?). Результати, отримані Я.Я. Яремою засвідчують, що найчастіше школярі лукавили щодо вчителів, найрідше – щодо товаришів. Це, пояснює Яким Якимович, зумовлено сту-

пенем владних повноважень щодо дитини: “Вона (щирість – авт.) поменшується в міру того, як ступінується залежність учня і побільшується влада по другому боці: товариші є рівні мені, родичі можуть уже указати, заборонити, не дати; а учителі – як судді з урядовою силою своїх присудів – можуть уневажнити цілий рік науки” [7, с. 11].

Аби запобігти неправдомовності, треба знати якомога більше про її причини, тому Яким Ярема виділив 2 групи мотивів (табл. 1).

Таблиця 1. Мотиви, що спонукають учнів говорити неправду (складено самостійно за джерелом [7])

<i>Мотиви, не залежні від учнів, за які вони не приймають на себе відповідальності</i>	<i>Причини-мотиви, від учня залежні, за які бере відповідальність на себе</i>
Побоювання, що правда йому зашкодить	Недбайливість у виконванні своїх обов'язків (лінощі, будь-які порушення поведінки, недбалство)
Побоювання, що “правді” ученика ніхто не повірить	Слабкість характеру, волі, брак чесності, карності
Брак свободи у висказуванні своїх думок	Шляхетні мотиви
Більша кара за неправдомовність	Страх за себе чи за іншого
Мотиви, що виходять поза межі школи і дому, і торкаються світу взагалі, який учити усіх неправдомовності.	

Проаналізувавши отримані результати, Яким Якимович доходить висновку, що “безпосереднім імпульсом до брехні у дітей є безперечно страх і за себе, і за другого. Страх знов родиться або з вини самої дитини (коли, наприклад, вона своїх обов'язків не виконала), або й під впливом невідповідної постави (установки – авт.) старших” [7, с. 24]. Водночас щодо такої достатньо універсальної причини, існує й універсальний висновок: “Неправда є засобом проти надмірної строгості” [7, с. 30]. Саме тому український педагог-психолог застерігає щодо застосування “сильних” заходів впливу, оскільки руйнування системи брехні як системи оборони є атакою на інстинкт самооборони. Він надає перевагу такій протидії неправдомовності у старших дітей 15–18 р., як “всвідомлювання в тому, що брехня є річ погана, гидка, що вона понижує нас в наших очах, що її треба соромитися, бо вона кладе пляму на нашу особисту честь” [7, с. 30].

Насамкінець Я. Ярема порівнює власні результати дослідження із результатами, отриманими Леоном Гутманом, і підсумовує, що наші діти того часу відчували сором за брехню, тоді як респондентки Гутмана – ні. На нашу думку, причини цього криються в соціальних питаннях сирітства й відсутності сімейного виховання, крім того, включають ще й широке суспільне тло шкільної освіти, певну “штучність” шкільного виховання, коли істини освіти не співпадають зі щоденними істинами існування.

Висновки. Для ознайомлення з поглядами Якіма Якимовича Яреми на процес виховання чесності, викладеними у педагогічному рефераті “Виховання до правдомовності”, нами оцифрований вищеназваний рукопис. Опираючись на наявні джерельні свідчення та відомості про біографію Я. Яреми, визначений час написання цієї статті – період між 1932 та 1939 роками.

Природу правдомовності Яким Ярема визначає співвідносно із досягненнями науки, мистецтва та ідентифікаційно-суб'єктивними факторами, характеризуючи

останні як вирішальні у виникненні міжнародних та міжнаціональних конфліктів та воєн. Водночас, як зазначає вчений, розв'язання проблеми правди чи брехні лежить не стільки у відповідності реальності, скільки у мотивах, що спонукають говорити правду чи брехати. Тому правда має людиновимірний, антропний, характер.

Правдомовність, на думку вченого, є основою виховання особистості в цілому, більш того, характеризує суспільства з позицій культового ставлення до правди/брехні. У цій структурі мотивам відводиться роль напрямних становлення й існування моральності особистості.

Результати проведеного Якимом Якимовичем анкетування (нами реконструйовано зміст анкети) дозволили йому виокремити дві групи мотивів: об'єктивного та суб'єктивного типу. Кожен із них теж структурований.

Оскільки природою правди Я.Я. Ярема визнає антропність, зокрема один із первинних інстинктів – самозахист і ступінь його контрольованості особистістю; безпосередньою причиною неправдомовності – страх, породжений лінощами; засобом подолання неправдомовності Яким Якимович вважає довірливі стосунки, які включають рівноправне спілкування, проте достатньо жорстку виховну позицію щодо недопущення користування результатами брехні задля блага неправдомовця. Він вважав, що “ціна” неправди повинна бути достатньо високою.

Перспектива подальших досліджень цієї тематики полягає у тому, щоби на основі розробленої Я.Я. Яремою методики провести відповідне дослідження серед школярів 15–18-річного віку з метою виявлення сучасних причин неправдомовності та вироблення дієвих способів запобігання їй.

Подяка. Висловлюємо вдячність працівникам Наукової бібліотеки НУ “Києво-Могилянська академія” за збереження, впорядкування архіву Якіма Яреми та сприяння у формуванні джерельної бази цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В.Ф. (1990) *Философия права*. Москва: Мысль.
2. Кон И.С. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры. В *Социальная психология личности* (с. 85–113). Москва: Наука.
3. Łapot, M. (2011). *Z dziejów opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym we Lwowie (1772–1939)*. Gliwice.
4. Целикова, О.П. (ред.). (1974). *Мораль и этическая теория. Некоторые актуальные проблемы*. Москва : Наука.
5. Науковий архів Наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія». «Ярема Яким Якимович (1884–1964) – літературознавець, педагог, психолог, громадський діяч», Ф. 12, Оп. 1, Спр. 48. 1869–2007 pp.
6. Ярема, С., Ярошевська, Л. (ред.). (1995). *Яким Ярема 1884–1964. Бібліографічний покажчик*. Львів : Наукове товариство імені Шевченка у Львові.
7. Ярема, Я. Я. (невідомий). *Виховання до правдомовности*. Рукопис, Науковий архів Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія», Ф. 12, Оп. 1, Спр. 49, б/д.

REFERENCES

1. Hegel, G.W.F. (1990). *Philosophy of Law*. Moscow: Mysl. (in Russian)
2. Kon, I. (1979). Moral consciousness of the individual and the regulatory mechanisms of culture. In *Social psychology of personality* (pp. 85–113). Moscow: Nauka. (in Russian)
3. Łapot, M. (2011). *From the history of caring for a Jewish orphan kid in Lviv (1772–1939)*. Gliwice. (in Polish)
4. Tselikova, O. (Ed.). (1974). *Moral and ethical theory. Some pressing problems*. Moscow: Nauka. (in Russian)
5. Scientific archive of the Scientific Library of the National University "Kyiv-Mohyla Academy". (2014). *Yarema Yakim Yakimovich (1884–1964) - literary critic, teacher, psychologist, public figure*[Brochure]. Kyiv: Author. (in Ukrainian)
6. Yarema, S., Yaroshevska, L. (Ed.). (1995). *Yakym Yarema 1884–1964. Bibliographic index*. Lviv: Scientific Society named after Shevchenko in Lviv. (in Ukrainian)
7. Yarema, Y. (n.d.). *Upbringing of truthfulness*. Manuscript in preparation, Scientific archive of the Scientific Library of the National University "Kyiv-Mohyla Academy". (in Ukrainian)

Воспитание честности как основы моральности личности в педагогическом наследии Яким Яремы
Зверюк Р. Е.

Аннотация. В статье освещены взгляды Яким Яремы, украинского учёного-педагога, психолога, философа, на основу моральности личности, которую он усматривает в способности человека говорить правду — честности. При этом учёный, анализируя мотивацию нечестности, с научных и гуманистических позиций рассматривает сущность правды и её виды. Кроме исследования историко-педагогического характера, базирующегося на изучении первоисточника — труда «Воспитывание честности», в статье также поданы исходные данные анкеты, полученные на основании их реконструкции из содержания изучаемого исторического источника. Путём сопоставления тематики, стилистики и источниковедческого базиса установлен период, когда, с наивысшей степенью вероятности, была написана статья «Воспитывание честности».

Ключевые слова: Яким Ярема, честность, моральность, личность, мотивы нечестности.

The upbringing of honesty is the basis of the morality of the individual in the Yakyma Yarema's pedagogical heritage
Zveryuk R. Ye.

Abstract. The article highlights the views of Yakim Yarema, Ukrainian scientist-educator, psychologist, philosopher, on the basis of personality morality, which he sees in a person's ability to tell the truth - honesty. At the same time, the scientist, analyzing the motivation of dishonesty, examines the essence of the truth and its types from the scientific and humanistic positions. In addition to the historical-pedagogical research based on the study of the primary source - the work "Upbringing of Honesty", the article also provides the initial data of the questionnaire obtained on the basis of their reconstruction from the content of the historical source studied. By comparing the themes, stylistics and source study basis, a period was established where, with the highest degree of probability, the article "Upbringing of Honesty" was written.

Key words: Yakym Yarema, honesty, morality, personality, motives of dishonesty.